

En simpel pragtfibula fra Nørrejylland

Af Mette Iversen

1. Indledning

Den lille gruppe danske fibler med trekantspidset fod fra yngre romertid blev i 1976 forøget med en sølvfibula fundet i en skeletgrav i Foulum, Tjele sogn, Sønderlyng herred, Viborg amt (1).

Graven lå på en lille gravplads med yderligere en skeletgrav og en brandgrav fra yngre romertid samt flere ældre anlæg, bl.a. et par grave fra ældre romertid. Det er ikke undersøgt, om der ligger flere grave i nærheden af denne koncentration.

Graven (fig. 1) var øst-vest orienteret, 2,90 x 1,20 m stor og 1,05 m dyb. I de nederste 40 cm sås de formodede rester af kisten, der målte 1,80 x 0,40 m. Foruden ovennævnte fibula indeholdt graven tre små sølvfibler (fig. 4), en stump af en dobbeltspiral, der næppe hører til nogen af fundets fibler, et halvcirkulært fragment af et bæltespænde (formodentlig af bronze), en jernkniv med fæsteknap af bronze, ca. 190 perler (fig. 5), to lerkar (fig. 6) og et kistesøm af bronze.

2. Fundene

Den store fibula (fig. 2-3) er fremstillet af en trind sølvstav, ca. 5,6 mm bred og 2,5 mm tyk med en 4,2 mm bred flade på ryggen. Ved spiralfæstet er den udhamret og har gennemboringer til to spiraler; spiralfæstet afsluttes i en smallere tap til en endeknop, som imidlertid ikke blev fundet. Foden er udhamret »slips-

formet«. På dens bagside er der konstateret en stribe loddespor fra fastgørelsen af nåleholderen, der ikke er bevaret; sporene går ikke helt ud i spidsen. Et stykke sølvimprægneret skind, der har ligget op ad nåleholderen, viser et aftryk af den.

Bøjlen er udstyret med fire langsgående tråde af

Fig. 1. Gravens østdel lidt over bundniveau. Bortset fra området umiddelbart foran profilen er nedgravningen fulgt. Kistesporene ses i midten af fladen og anes i profilen. Den brede mørke stribe til venstre inden i kisten er en del af låget.

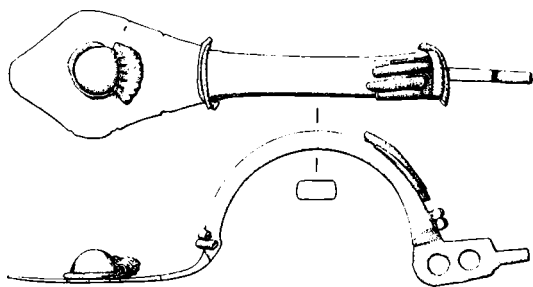

Fig. 2. Foulum-fiblen. Tegning: Orla Svendsen. Mål: 1:1.

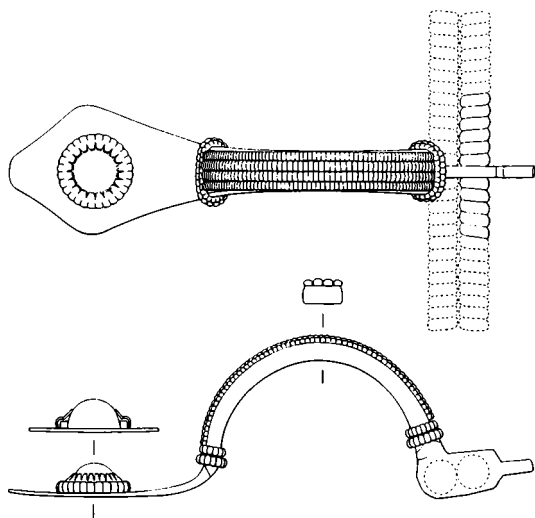

Fig. 3. Rekonstruktionstegning af Foulum-fiblen. Tegning: Orla Svendsen. Mål: 1:1.

perlestav, inderst to ca. 1,4 mm tykke tråde, yderst i hver side en tyndere tråd, ca. 1,25 mm. Trådene afsluttes – men dækkes ikke – i begge ender af et par tværgående tråde med de samme mål, den tyndeste inderst. Alle perletrådene er let fladhamrede og loddet på, de langsgående dog kun midt på og ved enderne. Midt på foden er pålodet en kobberholdig metalring,

hvor er indfattet en halvkugleformet perle af klart lysegrønt glas. Op ad glassets nederste del sidder, ligeledes påklisteret, en krans af sølvblik med flige mod glasset og perletrådspresning yderst.

Af de to spiraler var der kun bevaret små stumper af vindingerne, men på røntgenbilledet, der blev taget inden fremgravningen, ses skyggerne at være kraftigst, hvor spiralerne har ligget. Heller ikke spiralernes endeknopper er bevaret.

Der var ingen spor af hovedplade, og den meget korte afstand mellem bøjlen og tappen til endeknoppen viser, at fiblen aldrig har haft en stor halvrund hovedplade, således som de fleste fynske fibler med trekantspidset fod har (2). Enkelte fibler i denne gruppe har mindre hovedplade (Hjadstrup og Røgnehøj 6), men Hjadstrupfiblen og formodentlig også Røgnehøj-fiblen adskiller sig fra Foulum-fiblen ved at oversiden af tappen til endeknoppen går i flugt med spiralfæstets øvre kant, hvorimod tappen på Foulum-fiblen flugter med spiralakserne, d.v.s. endeknoppen ligger i flugt med spiralerne, mens den på de fynske ligger højere – i niveau med og over den pålagte hovedplade. Iagttagelserne tyder således på, at fiblen ikke har haft nogen hovedplade. Derved slutter den sig til fibler som B. Salin 1904, fig. 102b fra »Danmark uden fundsted« og O. Klindt-Jensen 1978, fig. 60i fra Slusegård grav 274 (samt til nogle af fiblerne fra Sackrau, W. Schulz 1960, Taf. 58b-c og 59a, og fra Hassleben, der dog har en afvigende udformning af foden, W. Schulz 1933, Taf. 4-5). Slusegård-fiblen har som den eneste anden nordiske fibula i denne gruppe glasindlægning på foden. Den adskiller sig imidlertid fra Foulum-fiblen ved også at have glasindlægning på bøjlen og mellem spiralfæstet og endeknoppen. Spiralfæstets udformning – med en af spiralerne liggende inden for bøjlen – afviger imidlertid så meget fra Foulum-fib-

lens, at det ikke berettiger til at forestille sig Foulum-fiblen med glasindlægning på dette sted, da intet på selve fiblen tyder på det; desuden er glasperlerne i graven så velbevarede, at det er usandsynligt, at et glasstykke skulle være sporløst forsvundet. Som det er fremgået, er der lighedspunkter mellem Foulum-fiblen og flere andre danske fibler, uden at fiblen dog éntydigt kan henføres til nogen gruppe/type. Det samme forhold gør sig gældende, når man prøver at sætte den ind i det ganske vist meget detaillerede europæiske system over Almgren VI:2-fibler, der er opstillet af M. Schulze (1977). Fiblen vil her sammen med Slusegård-fiblen blive eneste repræsentant for en gruppe karakteriseret som IVx Ag 1a med undergruppen IVx Ag-o 1a til fibler med bøjleplade (som Slusegård).

Gennem elementer som dobbeltspiralkonstruktion, rig perletrådsudsmykning, presblikdekoration, indlagte sten og ædelmetal adskiller den sig fra almindelige fibler og kan ud fra de første elementer henføres til gruppen af pragtfibler (3), hvis fornemste repræsentanter er fiblerne fra Hassleben og Leuna i Thüringen, Sackrau i Schlesien, Sanderumgård på Fyn og Stráže i SV-Slovakiet.

I kvalitet og kostbarhed er der langt fra disse fibler til Foulum-fiblen (såvel som til Slusegård – og de fynske), men at de kontinentale pragtfibler (incl. den formentlig importerede Sanderumgård-fibula) ligger bag inspirationen til de simple stykker i Danmark virker meget sandsynligt. Det er nok ikke tilfældigt, at så mange fibler med halvrund hovedplade og trekantspidset fod stammer fra Fyn, hvor også Sanderumgård-fiblen er fundet, mens en lidt friere udformning findes på Bornholm og i Jylland. De påsatte sten, der adskiller disse fibler fra de fynske, viser et slægtskab dels med Mackeprang IX og X og dels atter med nogle af pragtfiblerne (4).

De øvrige fem danske fibler, tre jyske og to sjællandske, der henføres til gruppen med trekantspidset fod (5), er fragmentariske, og det er usikkert om de skal ses i sammenhæng med de syv fynske fibler eller med de tidlige sølvblikfibler hvortil f.eks. to små sølvfibler fra Sejlflod henføres (6).

Fibler med trekantspidset fod dateres af Albrechtsen til hans periode II/Eggers C2, eller nærmere bestemt til omkring 300, frem for alt ud fra ligheden med fibler i Sackrau-gravene, hvoraf én er terminus post quem dateret af en aureus fra 268-270. En tilsvarende datering giver S. Jensen (7), idet nogle sættes til hans fase C2, mens eksemplaret fra Freltofte anbringes i hans Rå Mølle horisont p.g.a. den indstemplede stjerne.

W. Schulz (8) daterer de relevante af gravene i Leuna og Hassleben til omkring 300 og mener, at Sackrau-gravene »mit typologisch jüngerer Prunkfibeln« er yngre. Hos M. Schulze (9) dateres alle de beslægtede fibler til tidsrummet 275-325, hvorimod T. Kolník (10) sætter i det mindste de sydvest-slovakiske pragtfibler, som han mener er de tidligste, til første halvdel af 200-tallet.

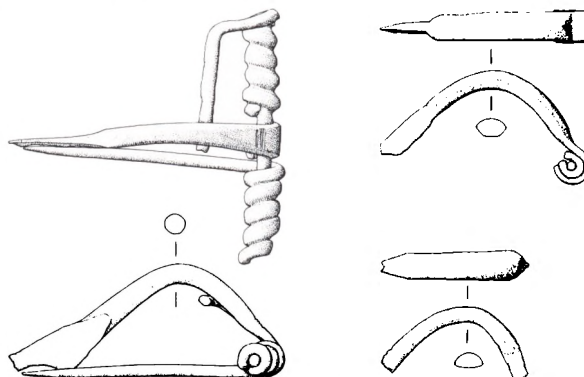

Fig. 4. De tre små sølvfibler med høj nåleholder. Tegning: Orla Svendsen. Mål: 1:1.

De øvrige fibler i graven (fig. 4) har høj nåleholder og er af gruppen uden fod med bøjle, der går direkte over i nåleskeden (Almgren VII:3, Albrechtsen type 16). Bøjlen er trind, let kantet, og to af dem har fladhamret spiraløsken, mens spiralfæstet på den tredje er udhamret som på den store fibula. Disse fibler dateres af Albrechtsen til per. I-II, og det fremhæves, at de aldrig forekommer i fund fra per. III.

Perlefundet (fig. 5) består af ca. 70 rundede til tøn-
deformede ravperler, en »indfatningssten« af rav og ca. 120 rundede, fra kugleformede til fladtrykt skiveformede glasperler. 25 perler er af rødbrunt opakt glas (heraf én melonformet), 17 af forskellige nuancer mellembåt klart glas (heraf én med tre gule pletter, én berlok og én hel og én halv polyedrisk), 15 af mørkt ugenemsigtigt glas, 14 af citrongult ugenemsigtigt glas, 11 af brun-violet gennemsigtigt glas (heraf én med tre hvide pletter og én lille dobbeltperle), 10 af lyseblåt halvgennemsigtigt glas, otte af grønt ugenemsigtigt glas, to af mælkehvidt, to af blåhvidt og én

Fig. 5. Ravperlekæden og glasperlerne. Det store stykke glasperlekæde er samlet af de løsfundne perler, mens det lille består af flere bevarede forløb.

af brunhvidt ugenemsigtigt glas, og endelig ca. 10 klare og hvide glasperler, der imidlertid kun foreligger som små stumper samt et måske tilsvarende antal pulveriserede.

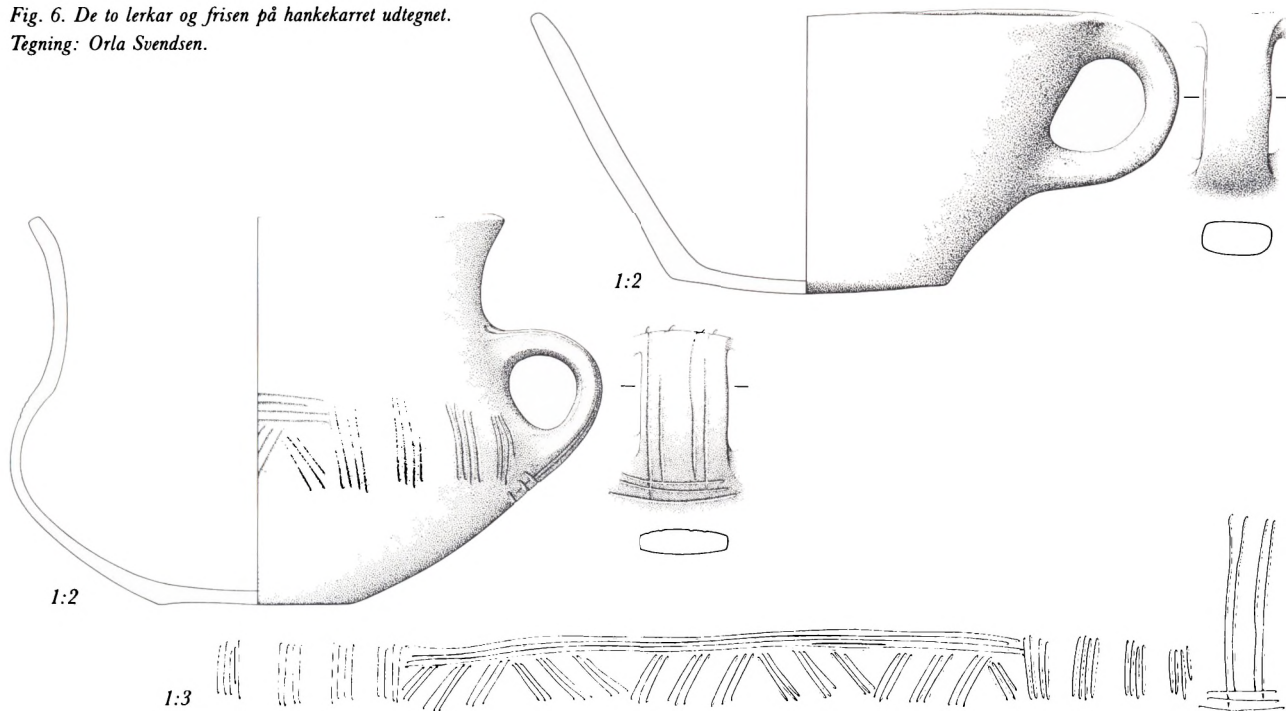
Det er ikke muligt med sikkerhed at rekonstruere perlernes beliggenhed, dels fordi kvinden antagelig lå på siden, dels fordi det præparat, der lavedes af den fundrige del af graven, flækkede ved optagningen, så kun halvdelen af perlerne blev fundet in situ ved udgravningen på konserveringsanstalten.

Ca. 50 af de største ravperler har været samlet i én kæde omkring halsen med de største perler i midten, mens de øvrige ca. 20 ravperler har indgået i en lang glasperlekæde, der tilsyneladende har været fæstet til mindst én af fiblerne. Det var påfaldende, at to perler af samme farve ofte sad ved siden af hinanden.

Blandt perlerne er især den blå berlokformede og indfatningsstenen af rav bemærkelsesværdige (fig. 7). Ravperlen er et veldannet cabochonslebet 11 x 16 mm og 8 mm højt stykke. Det har en omløbende fure 1½-2 mm over den flade underside med gennemboring i furens plan følgende længdeaksen. Ved enderne er furen delvis slidt bort, så det er tydeligt, at ravstykket har siddet længe i en perlekæde. Der er derimod ingen slidspor efter stykkets formodede oprindelige anvendelse i en fibula eller ring (at det i stedet drejer sig om den øverste del af en ravberlok kan måske ikke udelukkes, men det virker ikke sandsynligt).

Glasberlokken derimod er ubehjælpsomt sammensat af en lille kugleformet perle af mellembåt gennemsigtigt glas og en lidt større kugleformet klump af koboltblåt gennemsigtigt glas med en del luftblærer. Berlokken af glas er i modsætning til ravberlokken temmelig ualmindelige. R. Kochs nyligt publicerede oversigt (11) omfatter 20 fund fra yngre romertid: 18 fra Tyskland, Østrig, Ungarn, Polen, Tjekkoslaviet og

Fig. 6. De to lerkar og frisen på hankekarret udtegnet.
Tegning: Orla Svendsen.

Frankrig, ét fra Norge (Sætrang; på farveplanchen i W. Slomann 1959 anes ganske rigtigt en stor pæn blå berlok, men den nævnes ikke i kataloget) og ét fra Danmark (Sanderumgård grav 2); i originalpublikationen (12) omtales imidlertid kun en ravberlok, og hverken i Albrechtsens katalog over fundet (13) eller i Nationalmuseets udstilling af det findes nogen berlok overhovedet. For Skandinaviens vedkommende kan listen udvides: i Slusegård grav 101 lå fire blå berlokker sammen med flere andre perler (14); fra Kyrkeby, Kyrkeby sogn i Skåne kommer et fund med bl.a. tre blå berlokker (15); og fra tunanlægget Leksaren i Reiestad, Rogaland, foreligger et løsfund (16). Siden Kochs publikation er der desuden publiceret mindst

ét tysk fund: grav 1 i Lauffen indeholdt 11 blå berlokker og fire ravberlokker foruden andre perler, bl.a. to små violette dobbeltperler, tre sølvfibler m.m. (17).

Berlokkerne i kontinentale fund, der gennemgående hidrører fra meget rige grave, er meget store og regelmæssige med en bred rørformet perle smeltet sammen med en kugle. Ud fra fundspredningen nord for Alperne foreslår Koch, at perlerne er blevet fremstillet i Norditalienske glashytter. Foulum-berlokkens kvalitet viser helt tydeligt, at den ikke er fremstillet sammen med de kontinentale, den er formodentlig produceret lokalt ved at en perle er fæstet til en lille smeltet glasmasse. Selv om man ikke har fremstillet perler i Norden i yngre romertid, har man jo nok været klar over

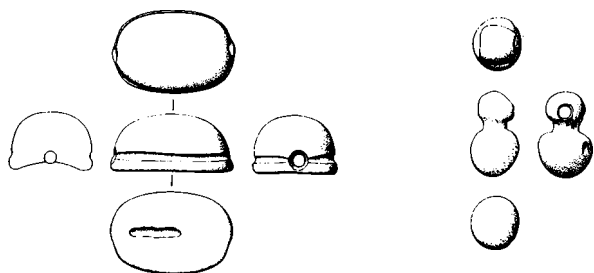

Fig. 7. »Indfatningsstenen« af rav og den koboltblå glasberlok. Tegning: Orla Svendsen. Mål: 1:1.

at glas kunne smelte og har også været i stand til at frembringe tilstrækkelig høj temperatur.

R. Koch (18) daterer ud fra kun fire af 14 gravfund glasberlokker til første halvdel/midten af 300-tallet, Schach-Döriges (19) daterer Lauffen-graven til midten af 300-tallet, og W. Slomann (20) daterer Sætrang-graven til omkring 375. Glasberlokker synes således at være yngre end de fire fibler i Foulum-graven, men da f.eks. fiblerne i Lauffen-graven hos M. Schulze (21) ville ligge i samme kronologiske afsnit som pragtfiblerne er dateringsgrundlaget alt for uklart til at en samtidighed mellem kontinentale berlokker og Foulum-berlokken kan udelukkes; og i hvert fald kan det ikke modsige dateringen af Foulum-graven til midten af yngre romertid (Albrechtsen II/Eggers C2).

3. Videre slutninger

Berlokken og den store fibula viser hele gravfundets karakter af lokal stræben efter et fremmed ideal. Det er lidt forbløffende, at man midt i Jylland har været så bekendt med den kontinentale overklassens dragttilbehør, og at nogen i den lille landsby har følt det væsentligt at efterligne det så godt som muligt. Pragtfiblerne tilskrives normalt germanske fyrstehoffer (vandaler i

Schlesien, andre germanere i Thüringen og quader i SV-Slovakiet), og de formodes at være fremstillet på værksteder knyttet til disse hoffer, idet der inden for et enkelt fundmiljø er flere fibler af stort set eller helt samme snit, hvorimod fundmiljøerne hver for sig fremviser afvigende behandlinger af det fælles tema, hvilket ydermere tages som udtryk for at »Gesellschaftlich könnte auch daraus auf eine zunehmende Absonderung einer Oberschicht geschlossen werden« (22).

Det er nemt at forestille sig, at den nære kontakt med det romerske kejserrige har haft væsentlig indflydelse på en tiltagende lagdeling af de germanske samfund nær Limes, ligesom det heller ikke ville have undret, hvis de fjerne nordiske samfund var mindre præget af Imitatio Imperii. De senere års udgravninger i Jylland har givet mange velhavende grave fra midten og den senere del af yngre romertid: Foulum, Sejlflod, Vorbasse, Bjergby på Mors, Stilling, m.v. (23). De tre førstnævnte af gravene ligger tæt op ad bopladser med mange indhegnede gårdsanlæg (fig. 8) (24), der ikke bærer præg af større sociale forskelle. Og dog viser gravfundene, at visse personer i landsbyen har villet og kunnet markere en højere status. Og de har været velorienterede med et tilsyneladende ligefrem europæisk perspektiv! Er det kun fordi, der er udgravet for få bopladser, at storbondens gård ikke træder klart frem i materialet, eller er velstanden baseret på andet end den daglige produktion? På Fyn og Sjælland har befolkningen omfattet ikke blot velhavende og meget rige, men også fyrsteligt rige, men bopladsernes vidnesbyrd mangler desværre her, så om forskellen mellem landsdelene kun skyldes dårlig repræsentativitet kan ikke afgøres. I alle områderne får man dog indtryk af lokalmiljøer med en social spændvidde.

Foulum-fiblen er meget dårligt bevaret, men alligevel er det lykkedes konservator Eli Andersen og Ove Madsen, Viborg Amts Konserveringsanstalt, Skive, at klarlægge mange fremstillingstekniske detaljer. Dette er et aspekt, der desværre sjældent er gjort ret meget ud af, skønt et nøjere studium af teknologien utvivlsomt ville give væsentlige resultater m.h.t. proveniensbestemmelse, diskussionen om vandrehåndværkere o.s.v. og derved give et klarere billede af samfundet.

Fig. 8. Udsnit af 1:25.000 kort 1215 I SV Tjele, gengivet med G.I.'s tilladelse nr. A. 442/84. Copyright.

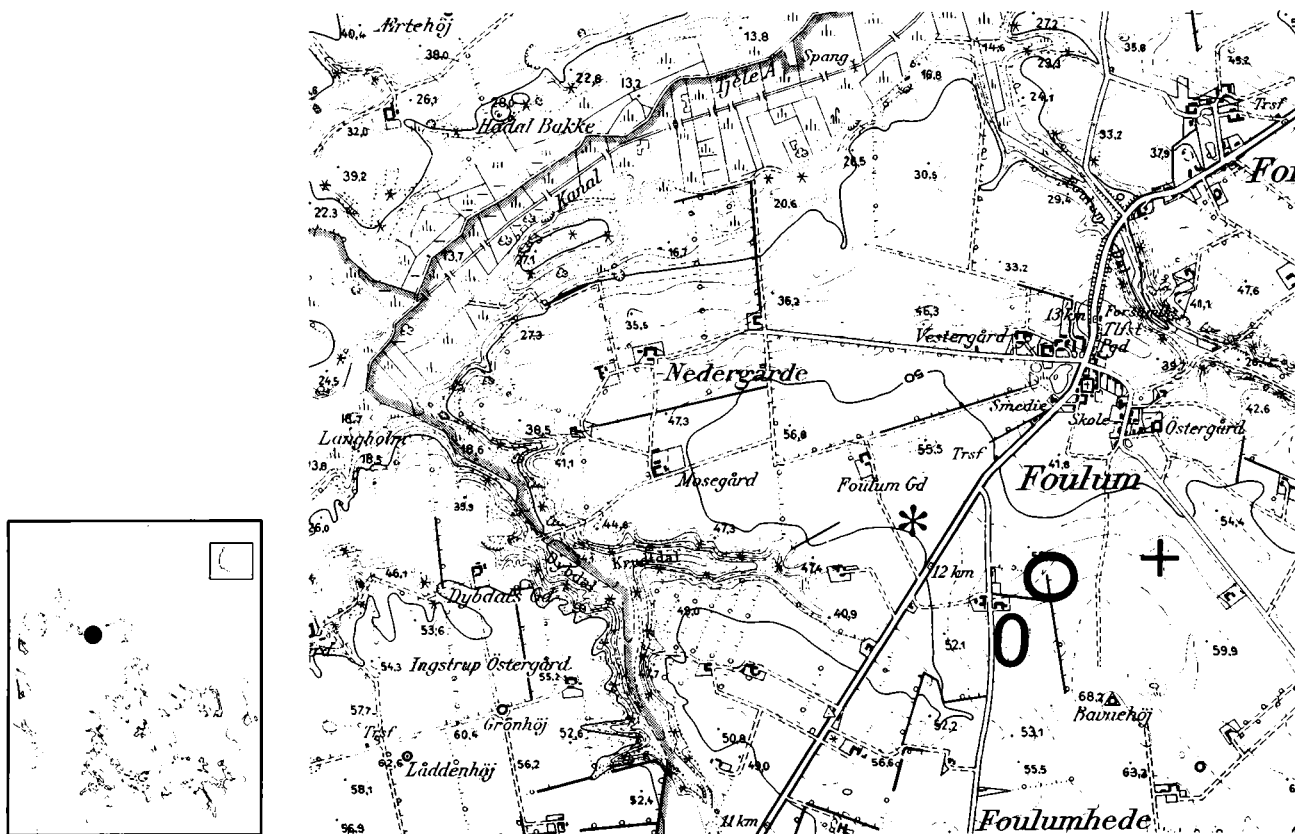
På plateauet mellem Krudtdal og Foulumdal, 1½ km øst for Tjele å, lå Foulum-gravpladsen. 800 m længere østpå er der på en urnegravplads fra yngre bronzealder fundet fem skeletgrave, to fra yngre romertid/ældre germanertid (den ene muligvis med en halv båd som hvelv) og tre udaterede (G. Høj 1982). Dele af en landsby, hvis ældste bebyggelse er fra samme tid, er udgravet midt imellem de to gravpladser (Jensen & Willemoes 1982).

Signaturforklaring:

* Foulumgraven, m.fl.

+ Den østlige gravgruppe.

○ Den udgravede del af landsbyen.

Noter

1. VSM 320 D. – Iversen 1977.
2. Type Almgren VI:2, fig. 184. – Mackeprang type XI. – Albrechtsen type 31. – Se Albrechtsen 1968, fig. 60, fig. 63 b + d, tavle 27 a, 28 c, 32 c + f og 71 c. – De fleste af fiblerne ses samlet i Åberg 1956, fig. 65-71.
3. Se f.eks. kriterierne hos Kolník 1964.
4. F.eks. fra Hassleben, Schulz 1933, Taf. 4 og 5:1-2.
5. Albrechtsen 1968, p. 237 ff. – Et lidt mindre antal findes i Mackeprang 1943 og et lidt større i Åberg 1956.
6. Nielsen 1980, p. 15 til venstre.
7. Jensen 1980.
8. Schulz 1953.
9. Schulze 1977.
10. Kolník 1964.
11. Koch 1976.
12. Engelhardt 1847, p. 374.
13. Albrechtsen 1968.
14. Klindt-Jensen 1978.
15. LUHM 3366.
16. Stavanger museum 6714 a; Petersen 1941.
17. Schach-Dörge 1981.
18. Koch 1976.
19. Schach-Dörge 1981.
20. Slomann 1959.
21. Schulze 1977.
22. Schulz 1960, p. 315.
23. Iversen 1977. – Nielsen 1980. – Hvass 1979. – Albrechtsen 1974. – Andersen 1977.
24. Jensen & Willemoes 1982.

Litteratur

- Albrechtsen, Erling: Fynske jernaldergrave III. Fynske studier VII. Odense 1968.
- Albrechtsen, Svend Erik: Bjergby – en jernaldergravplads på Mors. Nationalmuseets arbejdsmark 1974.
- Almgren, Oscar: Studien über nordeuropäische Fibelformen. Manus-Bibliothek 32. Leipzig 1923.
- Andersen, Niels H.: Arkæologi langs den østjyske motorvej. Skanderborg-Århus. Kuml 1976 (1977).
- Engelhardt, C.: Skeletgrave på Sjælland og i det østlige Danmark. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1877.
- Hvass, Steen: Jernalderlandsbyerne ved Vorbasse. Nationalmuseets arbejdsmark 1979.

- Høy, Gitte: Foulum-folkets sidste hvilested. MIV 11, 1981 (1982).
- Iversen, Mette: Kvinden fra Foulum. MIV 7, 1977.
- Jensen, Anna-Elisabeth & Anette Willemoes: Foulum – en boplads fra ældre germansk jernalder. MIV 11, 1981 (1982).
- Jensen, Stig: En nordjysk grav fra romersk jernalder. Sen romersk jernalders kronologi i Nordvesteuropa. Kuml 1979 (1980).
- Klindt-Jensen, Ole: Slusegårdgravpladsen II. Jysk arkæologisk selskabs skrifter XIV,2, 1978.
- Koch, Robert: Spätromische Ösenperlen aus kobaltblauem Glas. Festschrift für Waldemar Haberey hinausgegeben von Thea Elisabeth Haevernick und Axel von Saldern. Mainz/Rhein 1976.
- Kolník, Títus: Honosné spony mladšej doby rímskej vo svetle nálezo v juhozápadného slovenska (Prunkfibeln der jüngeren Kaiserzeit im Lichte der südwestslowakischen Funde). Slovenská archeológia XII:2, 1964.
- Mackeprang, Mogens B: Kulturbeziehungen im nordischen Raum des 3.-5. Jahrhunderts. Hamburger Schriften zur Vorgeschichte und germanischen Frühgeschichte 3. Hamburg 1943.
- Nielsen, Jens N: Nordjysk jernalder. Skalk 1980:3.
- Petersen, Jan: Oldsaksamlingens tilvekst 1939. Stavanger Museums Årshæfte for 1939-40, 50. årg (1941).
- Salin, Bernhard: Die altgermanische Tierornamentik. Stockholm 1904.
- Schach-Dörge, H: Frühalamannische Funde von Lauffen am Neckar. Fundberichte aus Baden-Württemberg 6, 1981.
- Schulz, Walther: Das Fürstengrab von Hassleben. Römisch-germanische Forschungen 7. Berlin & Leipzig 1933.
- Schulz, Walther: Leuna. Ein germanischer Bestattungsort der spätromischen Kaiserzeit. Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Schriften der Sektion für Vor- und Frühgeschichte 1. Berlin 1953.
- Schulz, Walther: Ein Fibeltypus der vandalischen Hasdingen mit Bemerkungen über die Prunkfibeln benachbarter Fürstengräber der frühen Völkerwanderungszeit. Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte 44, 1960.
- Schulze, Mechthild: Die spätkaiserzeitlichen Armbrustfibeln mit festem Nadelhalter. Antiquitas Reihe 3, Serie in 4to, 19. Bonn 1977.
- Slomann, Wencke: Sætrangfunnet. Norske oldfunn IX. Oslo 1959.
- Åberg, Nils: Den historiska relationen mellan senromersk tid och nordisk folkvandringstid. KVHAA handlingar, antikvariska serien 5. Stockholm 1956.